

Genderovanost filozofického kánonu a textové „strategie“ marginalizace filozofek

ZDEŇKA KALNICKÁ*

Filozofická fakulta, Ostravská univerzita, Ostrava

The Genderedness of the Philosophical Canon and the Textual 'Strategies' of Marginalisation of Women Philosophers

Abstract: This article examines the issue of the genderedness of the philosophical canon. In the theoretical part of the article the author gives evidence of the constructed nature of the philosophical canon, which in the Euro-American space is clearly androcentric. She summarises criticism to date of the philosophical canon by feminist historians of philosophy and describes the results of their research, which is directed at several areas: uncovering forgotten women philosophers of the past; analysing philosophers' views on gender; identifying the genderedness of basic philosophical categories; criticising the dualism that characterises modern philosophical discourse; and finally, making various reinterpretations of the concepts of past philosophers. Each of these approaches has particular potential and limitations, which the author seeks to identify. In the second part of the article the author presents the results of her analysis of philosophy textbooks and books on the history of philosophy published in the Czech Republic after 1990. She conducted her analysis by comparing information on women philosophers contained in the texts of the selected books with the information available in other literature (mainly English). She also employed the typological method, and she identified five 'strategies' of marginalisation of women philosophers, whereby textbooks used at Czech universities contribute to maintaining the existing philosophical canon.

Keywords: philosophical canon, feminist critique, women philosophers, philosophy – teaching of, feminist history of philosophy, Czech Republic.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2009, Vol. 45, No. 4: 809–833

Úvod

Cílem předložené studie je analyzovat fenomén, který je zde nazván genderovaností filozofického kánonu, a prozkoumat způsoby, kterými se v současnosti udržuje prostřednictvím „strategií“ marginalizace filozofek v učebnicích filozofie a příručkách dějin filozofie v České republice. Filozofickým kánonem zde míní-

* Veškerou korespondenci posílejte na adresu: doc. PhDr. Zdeňka Kalnická, CSc., katedra filozofie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Reální 5, 701 03 Ostrava 1, e-mail: zdenka.kalnicka@osu.cz.

me „korpus“ jmen a koncepcí, tvořících disciplínu „dějiny filozofie“, který je většinou spojen do více či méně koherentního celku jistým typem souvislostí. Jeho osvojení je považováno za nevyhnutnou podmínku toho, aby adepti/adeptky mohli/y být považováni za „profesionály/lky“ v oboru filozofie, a je většinou konzervován v učebnicích filozofie a přehledech dějin filozofie. Vznik a vývoj filozofického kánonu je historicky, sociálně a teoreticky podmíněnou konstrukcí, a má zčásti různou podobu v jednotlivých kulturních oblastech. V tomto příspěvku nás zajímá především evro-americká kulturní oblast, kde nacházíme zřetelně genderovanou podobu filozofického kánonu, která se nejviditelněji projevuje v tom, že v dějinách filozofie nenajdeme informace o filozofujících ženách. Pojem „genderovanosti“ se však tímto aspektem nevyčerpává, naopak, jeho obsah a rozsah je daleko širší. Tvoří jej síť vzájemně se podmiňujících souvislostí, která má zčásti odlišnou podobu podle toho, jak daný autor/autorka chápe pojem genderu, případně vztah pohlaví a genderu. Ze širšího problému genderovanosti filozofického kánonu se soustředujeme především na analýzu toho, jak je i dnes jeho androcentrická podoba udržována „vypovídáním“ o filozofkách, o jejichž existenci a názorech dnes již máme k dispozici dostatečný materiál. Právě to, jakým způsobem se v dostupných textech projevuje a udržuje postavení žen „na okraji“ filozofie, chápeme jako textové „strategie“ marginalizace filozofek. Tyto „strategie“ nemusí být vědomé, ale mohou být projevem neznalosti, nereflektovaných genderových předpokladů a stereotypů, či nízké genderové citlivosti autorů/autorek textů, proto je píšeme v uvozovkách.

Příspěvek je strukturován do několika vzájemně propojených částí, které jsou ve vztahu „rodinných příbuzností“ v tom smyslu, že každá z nich je relativně samostatná, ale zároveň se minimálně jedním aspektem napojuje na problematiku části další. V první části s názvem „Proč bylo v dějinách tak málo filozofek?“ sledujeme vznik feministické reflexe filozofického kánonu v širším kontextu a soustředujeme se na názory Michèle Le Doeuff a Eileen O'Neill, která podrobně analyzovala proces „mizení“ žen z dějin filozofie na přelomu 18. a 19. století a jeho příčiny.

V další části *Konstrukce filozofického kánonu* dokumentujeme na Heglově koncepci dějin filozofie tvrzení, že autor/ka dějin filozofie vždy vychází z jisté (více či méně reflektované) představy o povaze filozofie, o povaze historického vývoje a o povaze genderu. Hegel měl velký vliv na konstrukci filozofického kánonu i u nás (mimo jiné zprostředkovaně skrze marxisticky pojímané dějiny filozofie). Je také autorem jednoho z dosud pěstovaných „čtyř žánrů“ dějin filozofie, jak je popsal Richard Rorty. Rortyho názory nám zároveň poskytnou argumenty pro zdůvodnění nutnosti a potřeby feministické rekonstrukce filozofického kánonu.

Cílem části *Feministické rekonstrukce dějin filozofie* je typologicky usoustavit mnohostranná, bohatá, mnohdy se protínající a zčásti polemická či přímo protičůdná úsilí autorů a autorek, která můžeme aproximativně shrnout pod soušloví „feministické rekonstrukce dějin filozofie“. Ke každému přístupu uvádíme

aspekt, na který se zaměřuje, a výsledky, ke kterým jeho představitelé/lky dospěly/y. Objevují se zde otázky typu: proč je důležité uvést (znovu uvést) filozofky do filozofického kánonu, a jaká je souvislost mezi rekonstrukcí filozofického kánonu s legitimizací feministické filozofie. Zároveň argumentujeme tvrzení, že každý z přístupů má své pole působnosti, možnosti a omezení.

Kapitolou s názvem *Filozofický kánon dnes v České republice: metodologie a metodika výzkumu* se dostáváme k části studie, ve které se zabýváme současnou situací v České republice a vycházíme z konkrétního empirického materiálu. Osvětlujeme základní cíl analýzy a zvolený metodologický přístup, charakter analyzovaného materiálu, kritéria jeho výběru pro analýzu a kritéria konečného výběru pro prezentaci v této studii.

Konkrétní výsledky analýzy textů shrnujeme v části *Pět textových „strategií“ marginalizace filozofek*. Hlavním záměrem je typologicky roztrždit identifikované postupy do pěti „strategií“, přičemž každá z nich je detailněji představena na příkladu jedné (v prvním případě dvou) publikace. Přínos této části příspěvku vidíme v tom, že jde o první detailní textovou analýzu učebnic dějin filozofie z tohoto hlediska u nás. I když jsme se zaměřili na analýzu publikací dostupných v českém jazyce, její výsledky mají širší platnost, neboť autory publikací byli, kromě českého, také američtí, němečtí a rakouští filozofové/fky.

„Proč bylo v dějinách tak málo filozofek?“

Tuto otázku si položila ve své studii *Why Have There Been So Few Women Philosophers?* z roku 2000 historička Gerta Lerner [Lerner 2000], a pokusila se na ni odpovědět, argumentujíc hlavně historickou sociální pozicí žen a jejich omezenými možnostmi přístupu ke vzdělání, vstupu do veřejné sféry a dalšími podmínkami jejich života. Lerner svým titulem navazuje na průkopnickou stať umělecké historičky Lindy Nochlin z roku 1971 [Nochlin 1973] „Proč nebyly v dějinách žádné velké umělkyně?“ (*Why Have There Been No Great Women Artists?*). Vznik feministické reflexe dějin (a v jejím rámci i dějin jednotlivých oblastí a disciplín) byl součástí širšího procesu, kulminujícího v šedesátých letech 20. století, procesu „radikálního sebe-zpochybnění západní civilizace“, který Stanislav Komárek přirovnal „k zániku antiky po přijetí křesťanství či kolapsem čínské tradice po roce 1900“ [Komárek 2007: 113]. Uvedeme pouze některé iniciativy, které mají bezprostřední vztah k naší zkoumané problematice: v oblasti filozofie vzniká postmoderna, často charakterizovaná jako „obrat k jazyku“ [Hubík 1994], zpochybňující a kritizující nárok filozofie a vědy na jednotný a objektivní obraz skutečnosti, v oblasti sociologie vědění můžeme za završení vývoje v tomto období považovat koncepci sociální konstrukce reality v díle Bergera a Luckmana (*Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění* z roku 1966, v českém překladu [Berger, Luckmann 1999]). V šedesátých letech získává na síle také hnutí nazývané někdy druhou vlnou feminismu, jehož protagonistky poukázaly na to, že dějiny,

filozofie, umění a další oblasti sociální reality jsou poznačeny tím, že byly konstruovány z pohledu „bílého muže západní kultury (ze střední vrstvy)“ a v jeho zájmu institucionálně zabezpečit a udržet hierarchický vztah mezi pohlavími. Jak tvrdí Komárek, „podstatným zlomem byl i rok 1968, u nás zastíněný lokálně významnou, ale celoplanetárně nezásadní invazí, který panství bílého muže zcela definitivně ukončil... Současně s ideou multikulturalismu se začalo s radikálním přepisováním západních dějin.“ [Komárek 2007: 113] Je však třeba podotknout, že tato „lokální“ událost měla pro rozvoj výše uvedené tendence v českém prostředí jeden závažný důsledek: posunula jeho nástup až do devadesátých let. Oblast, kterou se zde zabýváme, kritika dějin filozofie, je tedy průsečíkem několika diskurzů: filozofického (dějiny filozofie), historického (dějiny filozofie), feministického (kritika z *genderového* úhlu pohledu) a sociologického (produkce vědění).

Gerta Lerner, na rozdíl od Lindy Nochlin, reflexi dějin filozofie z *genderového* hlediska neiniciovala, ale měla k dispozici výsledky již poměrně rozsáhlého feministického výzkumu této oblasti, který se začal intenzivně rozvíjet v Anglii, USA, Kanadě, Francii, Německu a a Itálii přibližně od osmdesátých let dvacátého století. Mnohé autorky konstatovaly, že ve filozofickém kánonu se nenachází ani jedna žena [Waithe 1987; Nye 1994; McAlister 1996; Dykeman 1999; Freeland 1999; Witt 2000; Tuana 1992, 2006; Gardner 2004], i když je historicky doloženo, že v minulosti ženy filozofovaly. Feministická kritika „dějinné paměti“ v oblasti filozofie byla v zásadě souběžná s vývojem této reflexe v dalších disciplínách a oborech (výtvarné umění, literatura, religionistika, dějiny vědy a další), ale začala zde později a inkluze žen do dějinné paměti dosud nedosahuje úrovně jiných oblastí [McAlister 1989]. Jedním z prvních příspěvků do výzkumu této problematiky byla studie *Žena a filozofie (Women and Philosophy)* Michèle Le Doeuff [Le Doeuff 1977] a počátek soustředěné reflexe můžeme symbolicky datovat rokem 1981, kdy byl vyhlášen projekt Mary Ellen Waithe *A History of Women Philosophers* (první díl byl publikován v roce 1987), který je dnes nejreprezentativnějším přehledem názorů filozofujících žen.

Michèle Le Doeuff ve své zásadní studii poukázala na to, že ženy měly v dějinách k filozofování přístup (i když vzhledem k jejich „*feminine condition*“ v malé míře), a že k jejich systematickému a filozoficky „zdůvodňovanému“ vytlačování došlo až s osvícenstvím, vrcholu dosáhlo v 18. a 19. století, a ve skrytější podobě pokračuje dodnes. Le Doeuff tvrdí, že ženy minulosti měly k filozofování přístup většinou prostřednictvím osobního vztahu k nějakému filozofovi, který je do filozofie zasvětil a vyznavačkou jehož filozofických názorů se poté staly. Nezískaly tedy přístup k filozofii vůbec, ale pouze k jedné podobě filozofie. Zkušenost radikální a neredukovatelné „mezery“, ze které filozofie vyrůstá, jim byla odepřena také tradiční představou, že žena se „naplní“ svou manželskou a mateřskou funkcí, že tedy její „mezeru“ zaplní muž. Vysvětlení zrodu „filozofky“ prostřednictvím „přenosu“ z mužského autora sice na mnohé autorky platí, avšak další feministický výzkum prokázal, že „žákyně“ často překonaly svého

„učitele“, hlavně v názorech na genderovou problematiku.¹ Existují i tvrzení, že někdy byla filozofka zamlčenou inspirátorkou myšlenek filozofa (koncept monády Anne Conway a její vliv na Leibnitze [McAlister 1996; Merchant 1979], koncepcce znaku Lady Victorie Welby a její paralely v koncepci Ch. S. Peirce [Waithe 1995]), nebo dokonce autorkou zásadního přínosu do filozofie (např. Harriet Taylor v případě J. Stuarta Milla [Le Doeuff 2003] či Simone de Beauvoir v případě Jean-Paula Sartra [Fullbrook, Fullbrook 1994; Simons 1999].) Umberto Eco dokonce píše: „Prolistoval jsem nejméně tři moderní filozofické encyklopedie a kromě Hypatie jsem nenašel ani jedno jméno. Ne proto, že by ženy nefilozofovaly. Proto, že filozofové na ně raději zapomněli potom, co jim ukradli jejich myšlenky.“ [Eco 2004: 1]

Jako další možné vysvětlení pro to, že existující filozofky v průběhu 18. a 19. století z „dějinné paměti“ zmizely, uvádí Le Doeuff také to, že šlo o ochranu prestiže filozofie, neboť vždy, když se do jisté společenské oblasti „vpustí“ ženy, tato oblast na své prestiži ztrácí [Le Doeuff 1977: 5]. Ovšem nachází i podstatnější rovinu, která rozhoduje o vztahu žen a filozofie, a to koncept filozofie samotné, pokud se chápe jako soběstačný racionální diskurz, který se jako inteligibilní vymezuje na pozadí něčeho blíže neurčeného a nedefinovatelného (Jiného), které je často zastupováno imaginární představou ženskosti (ale také dětí, primitivů, a podobně).

Na stať Le Doeuff navazuje Eileen O'Neill [O'Neill 1998], která mnohem detailnějším způsobem mapuje filozofující ženy v moderních dějinách a jejich zastoupení v dějinných přehledech filozofie. Výsledkem analýzy bohatého historického materiálu je závěr, že exkluze či inkluze žen do oblasti filozofie má různé „vlny“, podoby a příčiny, které mají komplexnější povahu, než se na první pohled zdá. Jedním z nejproduktivnějších období, ve kterém působilo mnoho filozofek, je sedmnácté století, a to převážně v Anglii, ale také sedmnácté a osmnácté století ve Francii, hlavně v rámci pařížských salónů před Francouzskou revolucí.² Le Doeuff i O'Neill se shodují v tom, že situace se začala měnit během 18. a 19. století, a ve 20. století již byly ženy vymazány z dějin filozofie úplně. Tento proces ovlivnilo několik dalších aspektů: profesionalizace filozofie, která byla doprovázena „očišťováním“ filozofického diskurzu a jeho vymezením se vůči diskurzům jiným, které se nyní ocitli „vně“ filozofie (náboženství, umění), ale i diferenciací filozofie „uvnitř“ (vyčlenění estetiky, etiky); vynechání z dějin

¹ Jako příklad uveďme tyto filozofické „dvojice“: Michèle Montaigne a Marie Le Jars de Gournay, Ralph Waldo Emerson a Margaret Fuller, John Stuart Mill a Harriet Taylor Mill, Jean-Paul Sartre a Simone de Beauvoir.

² Není jistě náhodou, že v této době vznikla práce, zabývající se výlučně filozofkami, sice převážně z období antiky, ale zato v počtu 56 osobností, z pera účastníka pařížského salonního života Gillese Menage *History of Women Philosophers* [Menage (1690) 1984]. V tomto období byly také filozofky zařazeny do jednoho z prvních přehledů dějin filozofie, ve své době populární příručky *The history of philosophy* autora Thomase Stanleyho [Stanley 1687].

těch koncepcí, které v dějinném procesu „nevyhrály“; ale hlavně snaha udržet mužskou kontrolu nad produkcí idejí a tradiční distribuci moci po Francouzské revoluci, která přinesla myšlenky společné lidské přirozenosti a přirozených práv na svobodu a rovnost.³ Je paradoxem, že to, co mělo otevřít ženám cestu k rovnosti a svobodě (resp. ke vstupu do veřejného prostoru, který je strukturován podle těchto principů), se naopak stalo impulzem k jejich často mnohem přísnější reglementaci do privátního prostoru. Obavy ze stále častěji se objevujících nároků žen na „přirozená lidská práva“ [Bocková 2007], včetně jejich nároku na vstup do veřejného prostoru,⁴ tj. obavy o to, jak zabezpečit kohezi společnosti za předpokladu, že ženy si budou svobodně volit svůj „osud“ (a tak způsobí rozpad rodiny), vedla naopak k upevnění a přísnému oddělení již z antiky známého dualismu *polis* a *oikos*, prostoru veřejného-mužského a privátního-ženského [Tinková 2003; Havelková 1995, 1999; Kiczková 1997]. Tato sociální konstrukce prostorů a vlastností byla spojena se symbolickou konstrukcí ženské „přirozenosti“, která daleko explicitněji a přísněji než období předcházející vyloučila ženy z filozofické aktivity.⁵ Zatímco ještě Gilles Menage v roce 1690 věnoval své dílo o filozofkách jedné z významných znalkyň antické kultury a řečtiny, překladatelce Homéra, Madame Dacier, a sám inicioval její kandidaturu na členku nově vzniklé Francouzské Akademie,⁶ již o století později byla představa filozofujících žen něčím „nepředstavitelným“. Immanuel Kant v roce 1764 píše: „Usilovné studium nebo bolestivé přemýšlení, i kdyby v tom žena mohla být velmi úspěšná, ničí to, co je přirozené pro její pohlaví, a protože tyto ženy jsou vzácné, může ji to učinit objektem chladného obdivu; ale zároveň to ničí půvaby, kterými silně ovládá druhé

³ „Dramatické zmizení žen z dějin filozofie v devatenáctém století může být plně pochopeno pouze na základě politického horizontu negativních důsledků Francouzské revoluce.“ [O'Neill 1998: 37]

⁴ Který s sebou přinesl, jak se vyjádřila Le Doeuff, „poměrně agresivní útok žen na filozofii“ [Le Doeuff 1977: 5].

⁵ Snad nejvýraznějším příkladem je koncepce „komplementární, ale jiné přirozenosti“ mužů a žen Jeana Jacquese Rousseaua z jeho díla *Emile, čili o výchování* [Rousseau (1762), česky 1911]. Rousseau píše: „Žofie má být žena, jako Emil je muž; tj. má mít vše, co se sluší přirozené povaze jejího rodu a pohlaví, aby byla na svém místě v řadě hmotném i mravním.“ [Rousseau 1911: 218] A dále pak tyto rozdíly určuje: „Jedno má být činné a silné, druhé trpné a slabé; jest nevyhnutné, aby jedno chtělo a mohlo, stačí však, aby druhé odporovalo nemnoho... žena jest stvořena hlavně pro to, aby se líbila muži. Je-li žena stvořena k tomu, aby se líbila a aby byla ovládána, má se činiti muži příjemnou...“ [Rousseau 1911: 219] Rousseau svá východiska podrobně rozpracovává do ucelené koncepce výchovy osob ženského pohlaví, v rámci které by ženy neměly být vedeny k systematickému studiu věd, filozofie a náboženství, poněvadž „ženský rozum jest praktický rozum, který jim dává nalézati velmi obratně prostředky, jak dojíti k cíli známému, ale který jim nedává nalézání takového cíle.“ [Rousseau 1911: 245] Proto „(ž)eny, nemohouce vyvoditi samy ze sebe pravidlo své víry, nemohou ji vymeziti pravidly samozřejmosti a rozumu; ale dávajíce na sebe působiti tisíce popudů z vnějška, jsou vždycky buď pod, nebo nad pravdou.“ [Rousseau 1911: 246]

⁶ Jeho návrh nebyl přijat.

pohlaví. Žena, která má plnou hlavu Řeků, jako Madame Dacier, nebo ta, která se účastní debat o podstatných otázkách mechaniky, jako markýza de Châtelet, by klidně mohla mít vousy; protože to by zřetelněji vyjadřovalo hlubokou důkladnost, o kterou usiluje.“ [Kant cit. podle Agonito 1977: 131] K upevnění a prosazení představy o maskulinním charakteru filozofie tak přispěli samotní filozofové, a to svým spojením filozofie s rozumem, a rozumu s mužskostí, často skrytou pod univerzální filozofickou kategorií člověka.

Konstrukce filozofického kánonu

Dá se říci, že jedním z prvních autorů filozoficky chápaných dějin filozofie („dějiny filozofie jako filozofie“) byl Hegel. Kánon je pak v jeho pojetí chápán jako „zkrácená podoba“ historického vývoje filozofie v podobě dialektické postupnosti filozofických argumentů a protiargumentů, které směřují k jejich překonání a zároveň zachování na vyšším vývojovém stupni v podobě teze-antiteze-syntezy, čímž se realizuje směřování ducha k sobě samému, tj. rozvíjí se idea filozofie. Ovšem i když Hegel na dlouhou dobu ovlivnil dějiny filozofie chápáné jako „dějiny vývoje ducha“, můžeme konstatovat, že i další filozofické koncepce začaly konstruovat „svůj“ filozofický kánon, takže dnes máme k dispozici několik základních koncepcí dějin filozofie. Richard Rorty ve studii *The historiography of philosophy: four genres* [Rorty 1984] rozlišuje čtyři „žánry“ dějin filozofie: racionální rekonstrukci, historickou rekonstrukci, heglovský „vývoj ducha“, a doxografii. Každý z těchto přístupů konstruuje kánon podle jiných kritérií a s jiným cílem. Racionální rekonstrukce, kterou Rorty nachází hlavně u analytických filozofů, chápe minulost jako rezervoár stále živých problémů a minulé filozofy jako své současníky, se kterými je možné – poté, co z jejich koncepcí „vypreparujeme“ soubor propozic, o kterých se v současnosti diskutuje – vést dialog „naším jazykem“. Historická rekonstrukce se snaží o to, nechat filozofy minulosti hovořit „jejich vlastním jazykem“, tj. rekonstruovat historický kontext jejich názorů a původní význam termínů, které používali. Podle Rortyho mají oba způsoby konstrukce dějin filozofie své oprávnění, protože sledují jiné cíle. Jeho nejmenší sympatie patří doxografii, pro kterou oprávnění nenachází. Ani jeden z těchto tří žánrů však podle Rortyho neodpovídá dostatečně na otázku, proč jsme si vybrali právě ty a ne jiné filozofy. Na tuto otázku pomáhá odpovědět koncepce dějin filozofie jako dějin vývoje ducha, která produkuje „velké příběhy“ filozofického vývoje. Rorty píše: „Jsem všemi deseti za to, abychom se vzdali kánonů, které se staly pouze podivnými, ale nemyslím si, že bychom se obešli bez kánonů.“ [Rorty 1984: 73] Podle jeho názoru potřebujeme „dějiny ducha“ jako sebe-legitimizující příběhy, které sdílejí ve svých „rozhovorech“ filozofické komunity; ovšem tyto příběhy jsou legitimizovány pouze těmito komunitami samotnými. „Tyto komunity by měly mít svobodu hledat své intelektuální předchůdce, bez ohledu na předem ustavený ‚kánon velkých mrtvých filozofů‘. Měli by mít i svobodu tvrdit, že nemají žádné předchůdce... On nebo ona má svobodu vytvořit si

nový kánon, pokud respektují právo ostatních vytvořit si alternativní kánony.“ [Rorty 1984: 67] A na závěr píše: „Čím rozmanitější kánony si osvojíme – čím více „duchů doby“ budeme mít k dispozici – tím pravděpodobněji budeme schopni rekonstruovat – nejprve racionálně a potom i historicky, zajímavé myslitele... Tato soutěž pravděpodobně nikdy neskončí, ale pokud bude pokračovat, neztratíme ten pocit komunity, kterou umožňuje pouze vzrušený rozhovor.“ [Rorty 1984: 74] Rorty sám pak přichází s návrhem dalšího „žánru“, který je daleko širší a volnější než „dějiny filozofie“ a který nazývá „intelektuální dějiny“. Tyto dějiny by popisovaly, jaké problémy stály před intelektuály v určité době, jaký byl jejich vztah s ostatními členy společnosti, ale také „které knihy četli, o jaké věci se strachovali, jaké možnosti výběru měli v oblasti slovníků, nadějí, přátel, nepřátel a profesionálního života“ [Rorty 1984: 68]. V tomto přístupu „rozdíl mezi významným a nevýznamným, jasným filozofem a případem „na hranici“ filozofie, mezi filozofií, literaturou, politikou, náboženstvím a společenskými vědami se stávají stále méně důležitými.“ [Rorty 1984: 70] Tím bychom otevřeli prostor pro nové významné osobnosti, které se nedostaly do kánonu, pro nový typ otázek, pro nové poznatky o produkci idejí, jejich cirkulaci a společenském dosahu a další otázky, které se v podobě dějin filozofie jako dějin filozofických problémů či idejí nedostanou ke slovu. S mnohými myšlenkami Rortyho by feministické historičky filozofie souhlasily: také feministická filozofie považuje hledání a odkrývání filozofek minulosti a genderového aspektu v názorech filozofů a filozofek za sebe-legitimizující aktivitu (o možných problémech tohoto přístupu pojednáme později) a také se často hlásí k žánru „intelektuálních dějin“.⁷

Vraťme se k Heglovi jako zakladateli žánru dějin jako vývoje ducha a prozkoumejme, jak je jeho androcentrický filozofický kánon ze třísvazkových *Dějin filozofie* podmíněn jeho názory na gender. Také pro Hegela, podobně jako pro Rousseaua, reprezentují muž a žena jiný „zákon“. „Je to nyní určitý protiklad obou pohlaví, jejich přirozenost nabývá zároveň významu jejich mravního určení,“ píše Hegel [1960: 298]. Muž je nositelem zákona lidského, který je zákonem obce a také zákonem světla, vědomí, života, a žena zákona božského, který Hegel spojuje s rodinou a charakterizuje jej temnotou, nevědomím a smrtí. Hegel vidí tyto dva zákony – spojením muže a ženy – spojeny v jedno [srv. Hegel 1960: 299–301], a poukazuje na jejich „pohyby opačného směru“ [Hegel 1960: 301]. Žena však klade podle Hegela svému zduchovnění odpor, a svým příklonem k jednotlivému

⁷ Text Richarda Rortyho najdeme v jedné z významných publikací, které se věnují problematice vztahu filozofie, dějin filozofie a dějin, a obsahují nejen všeobecné úvahy, ale i konkrétní analýzy vzniku např. amerického filozofického kánonu moderní filozofie. [Rorty, Schneewind, Skinner 1984] Studie v této publikaci zřetelně dokumentují skutečnost, že „kánon“ je konstrukcí, která vzniká, jak píše Kuklick, nejen jako projekce jisté teoretické konstrukce do historického materiálu (výběr autorů nebo problémů a povaha jejich historické či logické souvislosti), ale často také prostřednictvím sociálních interferencí, vlivu ideologických až politických událostí, či na základě náhody, štěstí, vědeckých mocenských her, a dle také na základě silné inercie institucí vysokého školství. [Kuklick 1984: 137]

představuje „věčnou ironii obce“, která je nezbytná pouze pro to, aby si všeobecně obce neustále uvědomovalo svou protikladnou stránku. Žena samotná však není nositelem pohybu ducha a nemá na něm přímou účast, má na něm účast jen jako překonaná individualita. Snad překvapí, že v jeho dějinách filozofie přesto najdeme jednu filozofku, Hiparchii, o které je však pouze uvedeno, že „Kynikové Krates z Téb a Hiparchia slavili svůj sňatek na veřejném tržišti.“ [Hegel 1965: 108]⁸ V souladu s výše uvedeným jsou však jeho slova ze *Základů filozofie práva*: „Ženy mohou být vzdělané, ale pro vyšší vědy, filosofii a pro jisté produkce umění, jež vyžadují obecnost, uzpůsobeny nejsou. Ženy mohou mít nápady, vkus a půvab, ale ono ideálno nemají. Rozdíl mezi mužem a ženou je takový jako mezi zvířetem a rostlinou. Zvíře odpovídá více charakteru muže, rostlina více charakteru ženy; neboť ona je více klidným rozvíjením, jehož principem je neurčitější jednotu citu. Stojí-li žena v čele vlády, pak je stát v nebezpečí; neboť nejednají podle požadavků obecného, nýbrž podle náhodné náklonnosti a mínění. Vzdělání žen se uskutečňuje, těžko však říci jak, jakoby prostřednictvím atmosféry představy, více prostřednictvím života než získáváním znalostí, zatím co muž své postavení získává jen vymožeností myšlenky a prostřednictvím mnoha technických snah.“ [Hegel 1992: 205] Co se týče právního statusu žen, je Heglova koncepce přímo ukázkovým příkladem ambivalence: na jedné straně Hegel uznává ženy jako subjekty práva v tom smyslu, že jsou svobodné a jako takové kromě jiného (nebo především) vstupují do právního svazku manželství.⁹ Na druhé straně však považuje rodinu za jedinou právní osobu, kterou zastupuje manžel: „Zastupování rodiny jakožto právní osoby vůči druhým náleží muži jakožto její hlavě. Dále mu především přísluší získávání prostředků mimo rodinu, péče o uspokojování jejích potřeb, jakož i spravování rodinného jmění a disponování s ním.“ [Hegel 1992: 209]¹⁰

Mohli bychom pokračovat ve sledování vývoje v oblasti dějin filozofie chronologicky až do současné doby, což však není předmětem této studie. Proto pouze konstatujeme, že po období První Československé republiky, kde se objevilo několik příruček dějin filozofie z pera českých filozofů¹¹ a po období, kdy převládala marxistická koncepce dějin filozofie, se po roce 1989 „trh“ s dějinami filozo-

⁸ Hypparchii (nebo Hyparchii) Hegel zřejmě neobešel z důvodu, že ji jeden z nejznámějších zdrojů informací o antické filozofii Diogenés Laertios věnuje ve své práci samostatnou kapitolu. [Diogenés Laertios 1964]

⁹ „Mravní zrušení rodiny spočívá v tom, že děti jsou vychovávány ve svobodnou osobnost, jsou uznány za plnoleté a za právní osoby a schopné jednak mít vlastní svobodné vlastnictví, jednak založit vlastní rodiny – synové jako hlavy rodiny, dcery jako manželky...“ [Hegel 1992: 212].

¹⁰ Blíže k Heglově koncepci právního statusu ženy a rodiny Pateman [1996] a Nagl-Dockal [1995].

¹¹ Za všechny jmenujme *Dějiny filozofie I. a II.* Emanuela Rádlu [Rádl (1932) 1998, (1933) 1999], nejen proto, že jsou pravděpodobně nejradikálnější rekonstrukcí filozofického kánonu na základě explicitně artikulovaných filozofických principů té doby, ale také proto, že zasahují i do našeho současného diskurzu, neboť byly vydány opět v roce 1998 a 1999.

fie natolik otevřel, že dnes čítá několik desítek svazků, a to celkových přehledů, zpracování jednotlivých úseků dějin filozofie až po velké projekty několikasvazkových dějin filozofie. K výsledkům analýzy vybraných se vrátíme v posledních dvou kapitolách. Na tomto místě však obrátíme svou pozornost k feministickým přístupům k dějinám filozofie, abychom zmapovali jejich vějíř a připravili si metodologický základ pro vlastní výzkum.

Feministické rekonstrukce dějin filozofie

Feministická kritika dějin filozofie se v prvním období svého vývoje zaměřila paralelně na dva aspekty: na objevení a znovuuvedení do dějin filozofie těch autorek, které byly zapomenuty, a na analýzu koncepcí kanonických filozofů z hlediska jejich vymezení „přirozenosti“ ženy a chápání genderových vztahů.

Nejprve shrňme výsledky jejich zkoumání, abychom se následně zaměřili na možné problematické body obou přístupů.

V západních zemích dnes existuje skupina odbornic/odborníků, zabývajících se odhalováním filozofek, které v minulosti existovaly. O výsledcích jejich práce svědčí bohatá literatura typu dějinného přehledu [Waithe 1987, 1989, 1991, 1995; Warnock 1996; McAlister 1996], práce zaměřené na určité historické období, hlavně 17. století [Artheton 1994; Broad 2002; Conley 2003], nebo obsahující výběr filozofek z různých období [Nye 1988, 1994; Gardner 2004]. Byly vydány nové edice původních spisů filozofek, napsány monografie o některých z nich [Ilsley 1963; Robson, Robson 1994; Dzielska 1995; Zwarg 1995; Nye 1999; Simons 1999; Hutton 2004]. Vyšly kolektivní práce reflektující různé aspekty tvorby filozofek [Kourany 1978; Tougas, Ebenreck 2000; Alanen, Witt 2004]. Na mnoha univerzitách západní Evropy a USA vznikají samostatné kurzy o filozofkách. Hovoří se dokonce i o vzniku feministického filozofického kánonu [Dykman 1992; Tuana 2004]. Všechny tyto aktivity se podílejí na postupné změně přístupu k výuce dějin filozofie a filozofickému kánonu v západních zemích. Charlotte Witt píše, že ve filozofické encyklopedii z roku 1967, kde se nacházely informace o více než 900 filozofech, nebyla uvedena ani jedna žena [Witt 2000] a Michèle Le Doeuff popisuje svou zkušenost z přípravy pozdější (neuvádí bližší informaci) filozofické encyklopedie, do které se poprvé její zásluhou dostalo jméno Mary Wollstonecraft [Le Doeuff 2003: 108–110]. V roce 2000 Charlotte Witt konstatuje, že dnes jsou již do kurzů dějin filozofie zařazovány Mary Wollstonecraft, Simone de Beauvoir a Hannah Arendt [Witt 2000].

Znovuzavedení žen do dějin filozofie je potřebné z mnoha důvodů. Ve výše uvedených pracích najdeme několik různých odpovědí na tuto otázku. Dykman [1999] tvrdí, že tím poskytujeme studujícím adekvátnější a „pravdivější“ obraz dějin filozofie a vývoje filozofování, Gardner [2000] pak argumentuje tím, že filozofie žen, hlavně morální filozofie, nastoluje problémy, které není „tradiční“ mas-

kulinistická filozofie¹² schopna identifikovat, a také nabízí řešení, která mohou změnit naše dnešní filozofické chápání světa. Bordo [1987] tvrdí, že odhalování filozofek nám pomáhá pochopit, co tradiční kánon vylučuje a umlčuje, a Tuana [2004] vidí důvod v tom, že inkluze žen pomáhá zpochybnit tradiční chápání filozofie a má potenci obohatit dominantní model filozofie.

Existují však i problémy a omezení tohoto přístupu. Snadno může sklouznout ke ztotožnění genderu a pohlaví nebo esencializovat specifickou „ženskou zkušenost“ a hledat pouze ty autorky, které vnašely do dějin filozofie genderové problémy. Pokud chceme uvést ženy do filozofického kánonu z důvodu sebe-potvrzení dějinné kontinuity a legitimizace feministické filozofie, je zde otázka, na kterou upozorňuje Witt [2000]: zda všechny ženy, které v dějinách filozofovaly, můžeme považovat za předchůdkyně feministické filozofie. Podle našeho názoru odpověď na tuto otázku záleží na tom, jak bude daná autorka/autor chápat kategorii genderu.¹³ Pokud se chceme vyvarovat ztotožnění genderu a pohlaví, neměl by při sebe-legitimizaci feministické filozofie rozhodovat fakt, že filozofka byla ženského pohlaví, neboť v tom případě bychom posilňovali dualistickou koncepci genderu, která byla v dějinách často nástrojem exkluze žen. Bude o tom zřejmě ve větší míře rozhodovat tematika, která je v centru uvažování dané autorky/autora: zda se týká genderu charakterizovaného jako podíl na moci, tj. zda jde o stanovisko z pohledu ženské zkušenosti ve smyslu, o kterém hovoří Gerlinda Šmausová: ve většině společností světa „zajímat *ceteris paribus* podřízený status“ [Šmausová 2007: 32]. Jelikož toto chápání genderu nemá binární povahu, umožňuje existenci mužských feministů a prolínání feminizmu s problematikou rasy a etnika. Feministická filozofie tak může považovat za své předchůdce i ty filozofy, kteří usilovali o zrovnoprávnění ženy, jako např. François Poullain de la Barre [(1673) 1989], John Stuart Mill [(1869) 2003] a další, ale i ty, kteří poukazovali na hranice racionality, systematickosti a soběstačnosti filozofie, a na problema-

¹² Jedná se o termín Le Doeuff, která významově odlišuje výraz *maskulinistický* a *maskulinní*. „Maskulinizmem obecně rozumím prosazování maskulinní dominance nad femininím a také takovou praxi, která vychází z této první ‚nadřazenosti‘ jako z výchozího bodu pro uplatňování dalších forem nadvlády, které zjevně nemají nic společného s dualitou pohlaví.“ [Le Doeuff 1991: 78]

¹³ Ve feministickém diskurzu existuje mnoho definic kategorie genderu, jejichž nejednoznačnost je často zdrojem problémů při jejich využívání jako analytických nástrojů. V oblasti vztahů genderu a vědy na tento problém upozornila Le Feuvre: „Komplexnost tohoto konceptu (obrovská diverzita v chápání kategorie genderu) sa stáva hendikepem přesně v tom momentu, kdy je třeba přistoupit k rozvíjení koherentní výzkumné agendy o ‚genderu a vědě‘.“ [Le Feuvre 2002: 290] Autorka se pokusila o typologii feministických teoretických koncepcí genderu a z nich vyplývajících důsledků pro „politiky rovnosti“: odlišuje perspektivu „*feminitude*“, která postuluje specifické femininní hodnoty, perspektivu „*virilitude*“, kterou nazývá „zástupnou mužskostí“ a perspektivu „*gender erosion*“ – genderové subverze. Dnešní scénu feministické filozofie tak tvoří pestrá mozaika (i protichůdných) feministických filozofických koncepcí, které G. Šmausová nazvala „současností nesoučasností“ [Šmausová 2007].

tiku vědění jako moci (Hume, Nietzsche, Dewey). Souhlasíme s názorem Tuany [Tuana 2004], která tvrdí, že filozofky *někdy* nastolovaly odlišné problémy, *někdy* nabízely odlišná řešení a *někdy* používaly odlišné žánry než jejich kolegové, které *někdy* vycházely z jejich odlišné „ženské zkušenosti“, ale pouze v tom smyslu, že naše zkušenost a sociální pozice a role ovlivňuje náš výběr tématu, názorů a myšlenek, ale ne ve smyslu odvozenosti od jakési dané genderové „přirozenosti“ či biologického rozdílu mezi pohlavími.¹⁴ Zkoumání koncepcí filozofek minulosti považujeme za nevyhnutné právě proto, abychom na základě konkrétního materiálu mohli na podobné otázky hledat odpovědi, které bez něj zůstanou pouhou spekulací.

Analýza názorů filozofů na „přirozenost“ muže a ženy je již také materiálově bohatá. Názory na ženu v koncepcích filozofů analyzovaly např. Bordo [1987], Tuana [1993], Witt [Antony, Witt 1993], Agonito [1977]. Kritika těchto názorů však může mít několik podob: jejím předmětem se mohou stát explicitní misogynní výroky filozofů, nebo také genderovanost jejich filozofických kategorií, tj. jejich asociace s „mužskostí“ a „ženskostí“. První podoba kritiky převažovala v první etapě feministické kritiky filozofického kánonu a jejím cílem se stali např. Aristotelés a T. Akvinský, J. J. Rousseau, F. Nietzsche, A. Schopenhauer nebo S. Freud. Slabým místem této kritiky je, jak ukazuje C. Klinger [1998], že autorky se často soustředily pouze na explicitní výroky a nerozlišovaly mezi tím, co filozof „převzal“ z dobového pojetí a co bylo „zabudováno“ do základů jeho filozofické koncepce.

Inspirativnější je podle našeho názoru ten způsob analýzy, který odhaluje genderové asociace základních filozofických pojmů (např. forma – maskulinní, hmota – femininní, rozum – maskulinní, emoce – femininní) a tím dokumentuje, jak je symbolická filozofická imaginace spojená s kategoriemi femininní/maskulinní [Tuana 2004], tj. jak jsou filozofické kategorie „genderově zatíženy“.¹⁵ „Genderovanost“ filozofických pojmů pak chápeme jako metaforickou, tj. jde o imaginární „ženskost“ a „mužskost“, které fungují jako pojmové či imaginár-

¹⁴ Strategii využívat v argumentaci pro společenskou dominanci mužského nad ženským „neutrální biologická fakta“ či „empirickou zkušenost“ kritizoval již J. S. Mill, který také poukázal na to, že tato „data“ či „fakta“ mohou pouze dokázat odlišnosti mezi muži a ženami, které se vytvořily díky jejich odlišným historickým, sociálním a kulturním podmínkám [Mill 2003]. Přesvědčivě tuto strategii demaskovala také Gerlinda Šmausová na fenoménu rasy [Šmausová 1999] a genderu [Šmausová 2002].

¹⁵ Jako příklad můžeme uvést Platónovo přiřazení jednoho k mužskosti, a mnohého k ženskosti: „jedno jest přisouditi každému muži... Jedno jest to, co trvá v neměnném stavu, bez vzniku a zkázy, co ani do sebe nepřijímá odnikud něčeho jiného, ani samo nikam nevchází do jiného, neviditelné a též jinak smyslům nepřístupné, to, co tedy náleží do oboru rozumového zkoumání, druhé pak má s oním společné jméno i podobu, jest smysly vnímatelné, vzniklo, jest v ustavičném pohybu, na jednom místě vzniká a hned zase odtamtud mizí, chápáno jest představou na základě počítku.“ [Platón 1996: 50] V Timaiovi pak připodobňuje Formu (Ideu) k otci, a Hmotu (prostor – chóru) k Matce, ze spojení kterých vznikají smyslové věci – jejich Děti [Platón 1996: 50].

ní (kulturně-symbolické) konstrukce bez ohledu na skutečné vlastnosti reálných mužů a žen. Jejich genderovou strukturu odhalujeme až analýzou komplexních sítí asociací a kontextů (tj. fungují jako označující – *signifiers*, které mohou být přiřazeny k různým „objektům“ [Le Doeuff 1977: 7]).¹⁶ I když Le Doeuff zdůrazňuje, že tyto kategorie nemají s reálnými ženami nic společného, nesnižuje to jejich reálný účinek na vědomí a chování lidí, tj. i na utváření společenské (genderové) struktury a vztahů. Klinger dokonce tvrdí, že právě tyto kulturně-symbolické konstrukce ženskosti a mužskosti jsou tím podstatným a prvotním, poněvadž jsou zabudovány přímo v základech sociálních konstrukcí [Klinger 1998] a dodejme, i v jazyku, který je původně metaforický. Jednou z průkopnických analýz tohoto druhu byla kniha Geneviève Lloyd *The Man of Reason. „Male“ and „Female“ in Western Philosophy* [Lloyd 1984]. K analýze symbolického či metaforického používání kategorie žena a femininita ve filozofii přispěla hlavně Michèle Le Doeuff [Le Doeuff 1989, 1991, 2003], Eva Feder Kittay [Kittay 1997] a Geneviève Lloyd [Lloyd 1997]. Le Doeuff tvrdí, že filozofie nestojí pouze na rozumové aktivitě, ale také na imaginaci [Le Doeuff 1989], respektive, že „neexistuje nijaká čistá racionalita – všechno, co je ve filozofii myšleno, je vetkáno do sítě obrazů“ [Le Doeuff 2003: 224, n49]. A dokumentuje, že v dějinách filozofie byla často metaforou tohoto „zbytku“ v negativním slova smyslu žena, ženskost, femininita [Le Doeuff 1989: 115]. Kittay vychází z tvrzení G. Lakoffa a M. Johnsona [Lakoff, Johnson 1980], že naše conceptualizace zkušenosti závisí na použití metafor. Dospívá pak k závěru, že do té míry, do jaké tato teze platí, „můžeme očekávat, že artikulace mužské zkušenosti bude z velké části modelována na základě jejich vztahu k ženám“ [Kittay 1997: 266].¹⁷

¹⁶ Tento aspekt dokládá i fakt, že „ženskost“ je často připisována i podřízeným mužům.

¹⁷ Dnes se ve filozofických textech mužů setkáváme s „pozitivní“ metaforizací ženskosti, kterou filozofové chápou jako prostředek k překonání krizového stavu filozofie, tj. jejího logocentrismu a falocentrismu (J. Derrida) či krizové situaci celé naší civilizace (J. Baudrillard). Derrida ve své studii *Double Session* používá metaforu panenské blány (*hymen*) na charakteristiku hlavního pojmu své koncepce, *differance*. I když vyzdvihuje metaforu panenské blány pro její schopnost zastupovat nerozhodnutelnou hranici mezi vnitřkem a vnějškem, otevřeností a uzavřeností, a tak dekonstruovat logocentrismus a falocentrismus jazyka, při bližší analýze se ukáže, že považuje panenskou blánu za analogii prázdné stránky (nebo prázdných míst v psaném textu), která umožňuje psaní a čtení. Psaní (a čtení) je popisováno jako deflorace (ženy), k níž autor (muž) používá ostré nástroje (pero). Žena je takto nepřítomná, je pouze obrazem, siluetou, možností. Žena-matka, píše Derrida, „dává vzniknout všem obrazům tím, že se sama ztrácí v pozadí scény jako anonymní osoba.“ [Derrida citován in Weston 1999: 305, 1999: 312–313] Jean Baudrillard ve své knize *O svádění* píše, že naši civilizaci může zachránit „měkké svádění, feminizace a bílá rozptýlená erotizace všech vztahů ve zjitřeném sociálním univerzu.“ [Baudrillard 1996: 6] Podle Baudrillarda totiž svádění a ženskost pracují s netransparentními znaky, jejichž principem je neurčitost a neuchopitelnost. Autor v této souvislosti kritizuje feministické snahy o autonomii ženství, protože „... ženství jako takové není ničím, (proto)že nikdy ‚nenastalo‘, (proto)že nikdy není tam, kde nastává (tedy v žádném feministickém požadavku)“ [Baudrillard 1996: 12]. Baudrillard tyto snahy považuje za přistoupení na pravidla řádu

Ve feministické literatuře však najdeme i přístup, který kritizuje celý filozofický kánon jako maskulinní proto, že stojí na kategoriích rozumu a objektivit [Bordo 1987]. Radikální verze doporučuje ženám vzdát se aspirací na vstup do akademické filozofické arény. Tento přístup tak upevňuje klasickou představu ženy jako nositelky neracionálního způsobu myšlení s vlastním diskurzem (tzv. „ženské psaní“). Za reprezentantky těchto snah mohou být považovány hlavně Hélène Cixous a Luce Irigaray (méně pak Julie Kristeva). Jejich koncepce byly podrobeny velmi ostré kritice i ze strany jiných feministických přístupů [Le Doeuff 1977; Klinger 1998].¹⁸

Za vývojově poslední je někdy považován přístup, který se soustřeďuje na radikální dekonstrukce genderu v polaritě ženskosti a mužskosti, a s tím spojenou kritiku dalších filozofických dualit [Klinger 1998]. Tento přístup je možný a produktivní hlavně na rovině feministické metateorie, ale na druhé straně přestává být funkční na nižší rovině analýzy konkrétních textů, metafor a pojmů, nebo při formulování politického programu, neboť zde musíme používat kategorie, které jsou, jak je zřejmé ze struktury našeho jazyka, diskrétní a které získávají význam ze sítě svých vzájemných vztahů (a to i protikladných). Dekonstrukce genderu je přínosná v tom, že se soustřeďuje na proces vzniku genderových dualit, tj. na místa, kde se institucionalizuje a distribuuje gender chápáný jako moc a kde může docházet k jeho subverzi [např. koncepce Judith Butler 1990, 2004].

Zdá se však, že v posledním období je pro feministické historičky filozofie charakteristická ještě jedna tendence, a to hledat v dějinách mezi filozofy své „předchůdce“ nebo interpretovat části jejich učení tak, že je možné považovat je za kongeniální s koncepcemi feministické filozofie. Reprezentuje ji např. práce *Feminism and History of Philosophy* [Lloyd 2002], kde autorky hledají inspiraci i u těch filozofů, kteří byli předmětem ostré kritiky pro své misogynní výroky (Aristotela, Hegela, Rousseaua a Nietzscheho). Lloyd nazývá tento přístup „vznikajícím souborem sebe-reflexivních interpretačních strategií, které přispívají k transformaci dějin filozofie jako vědecké aktivity“ [Lloyd 2002: 1]. Podobný přístup je možné identifikovat i v sérii knih unikátního projektu Pennsylvania State University, který řídí Nancy Tuana pod názvem *Re-reading the Canon*. Dnes již máme k dispozici 29 svazků, ve kterých autorky a autoři interpretují názory jak filozofů, tak i několika žen. V každém díle věnovaném danému filozofovi či filozofce se vedle sebe nacházejí studie, které interpretují genderový aspekt daného autora/autorky z různých úhlů pohledu, často i protikladně.¹⁹

Při analýzách jednotlivých filozofických koncepcí považujeme za nejproduktivnější přístup, který odhaluje genderové asociace základních filozofických

pravdy a civilizace produkce, směřující k transparentnosti, určitosti, produkci, kontrole a manipulovatelnosti, ve kterých vidí ohrožení lidského bytí.

¹⁸ Na druhé straně často neprávem, na základě zjednodušení jejich koncepcí. O tom, že je možné i kategorii „ženského psaní“ chápat ne-esencialisticky, svědčí např. studie Jana Matonohy [Matonoha 2007].

¹⁹ Více informací na www.psupress.org/books/series/book_SeriesReReading.html.

kategorií. Na jedné straně si totiž zachovává spojení s kategorií ženy a ženskosti, ale na druhé straně je chápe metaforicky, tedy jako označující, které může být přiřazeno i jiným osobám (podřízeným mužům, dětem, cizincům, členům jiným společenství, tj. jakýmkoli podřízeným Jiným). Dokáže se tak vyhnout ztotožnění genderu a pohlaví, a přitom ještě stále fungovat jako analytický nástroj pro konkrétní analýzy.

Všechny výše uvedené přístupy však mají podle nás své možnosti a omezení a každý je vhodný pro jiné účely a v aplikaci na jiný materiál. Proto by neměly být stavěny proti sobě (jak se v polemikách mezi jednotlivými feministickými přístupy mnohdy děje), ale měly by se společně podílet na rekonstrukci konstruovaného vědění, v našem případě filozofického kánonu. Hledání filozofek minulosti dodává potřebný historický materiál, který nejen osvětlí sociální a „ideové“ příčiny toho, proč jich bylo v dějinách tak málo, ale pomáhá také pochopit, jakým způsobem se podílely na „intelektuálních dějinách“ či dějinách filozofie. Analýza „genderovanosti“ filozofických kategorií pak umožní hlubší analýzu nejen koncepcí filozofů, ale i filozofek, které jsou podobně jako jejich kolegové „ohroženy“ možností upevňovat spojení jistých filozofických kategorií s hodnotově hierarchicky zatíženými představami „ženskosti“ a „mužskosti“. Kritika genderového dualizmu pak umožní přesunout důraz na „mocenské“ či diskurzivní procesy, ve kterých se dualizmy na jedné straně ustalují, ale prostřednictvím kterých je také možné dosáhnout jejich změny. Poslední přístup pak otevírá prostor pro uzavírání rozmanitých „aliancí“ s koncepcemi (či jejich částmi), které mohou být na první pohled feministickým cílům protikladné.

Filozofický kánon dnes v České republice: metodologie a metodika výzkumu

I když dnes máme k dispozici velmi velké množství různých učebnic filozofie, příruček dějin filozofie, encyklopedií a slovníků filozofie, přesto je možné konstatovat, že podoba filozofického kánonu, který v současné době převažuje ve výuce dějin filozofie na českých vysokých školách je víceméně ustáleným souhrnem jmen a koncepcí, která mají na jednotlivých institucích poněkud odlišnou podobu.²⁰ V zásadě je však možné vypreparovat jisté jádro, které se nabaluje dalšími autory podle rozsahu, náročnosti a specializace kurzů. Toto jádro tvoří: Sókratés, Platón, Aristotelés, sv. Augustin, Tomáš Akvinský, F. Bacon, R. Descartes, J. Locke, D. Hume, J. J. Rousseau, I. Kant, G. F. W. Hegel, A. Schopenhauer, F. Nietzsche, A. Comte, K. Marx, W. James, M. Heidegger, L. Wittgenstein.²¹

²⁰ Toto zjištění potvrzuje slova Kuklicka, že „institucionalizace a byrokratizace filozofie na univerzitách je schopna uchovat současný kánon bez ohledu na to, co objeví historikové o souvislostech v sedmnáctém a osmnáctém století a co odhalí jako záměry myslitelů v rámci těchto tradic.“ [Kuklick 1984: 134–135] Proto se současný filozofický kánon může jevit jako „muzeální exponát“, dodejme „mužského rodu“.

²¹ Informace o podobě tohoto kánonu jsme čerpali ze sylabů kurzů dějin filozofie a státní-

Hlavním materiálem analýzy se však staly vybrané učebnice filozofie, příručky dějin filozofie a encyklopedie filozofie dostupné v českém jazyce, které jsme analyzovali z hlediska toho, jak prezentují filozofky (příp. problematiku genderu). Náš postup je tedy možné chápat jako součást prvního přístupu, který jsme identifikovali v předcházející kapitole, a to hledání zapomenutých filozofek minulosti. Jeho modifikaci vidíme v tom, že jsme nerealizovali samostatný výzkum, ale pracovali s již dostupnými výsledky výzkumu o filozofkách minulosti (hlavně v anglicky psané literatuře) a porovnávali tyto informace s informacemi v analyzovaných publikacích. Tato komparace nám pomohla nejen odhalit případné „dezinformace“, ale hlavně „strategie“, kterými se dosahuje vytěsnění filozofek „na okraj“ filozofie.

Z tohoto hlediska jsme vystaveni kritice možné redukce genderu na pohlaví, a můžeme se jí bránit pouze tím, že jsme si této redukce vědomi. Považujeme ji za redukci metodologickou s cílem poskytnout materiál k dalšímu teoretickému zpracování a podnítit hlubší reflexi filozofického kánonu v podmínkách české filozofické komunity.

Vzhledem k množství existující literatury jsme byli nuceni k výběru, který byl motivován několika základními kritérii: 1) předmětem analýzy se staly publikace, které vyšly po roce 1990, tedy v době, kdy již existovaly feministické kritiky filozofického kánonu a dostatečná literatura o filozofických koncepcích žen v minulosti, 2) volili jsme přehledové knihy, tj. především ty, které byly napsány jako učebnice filozofie a obsáhly celé její dějiny, 3) jedním z kritérií bylo, nakolik je daná publikace reprezentativní (počet vydání, frekvence odkazů v povinné a doporučené literatuře ke kurzům pro studující, její „institucionalizovaná“ pozice, tj. schválená jako učebnice Ministerstvem školství), 4) byli jsme vedeni snahou o vyrovnání podíl popularizační a „akademické“ či vědecké literatury.²²

Jelikož hlavním cílem této části studie je předložit typologii existujících přístupů k prezentaci filozofek, pro výslednou dokumentaci jsme zúžili počet publikací na šest, z toho pět z nich bylo přeloženo z jiných jazyků a jednu napsal český autor. Mezi těmito autory byla jedna žena. Kritériem toho, které publikace budou prezentovány v dané studii, se stalo to, nakolik daný /á autor /ka uplatnila „strategii“ tak, aby co nejzřetelněji exemplifikovala daný typ (ve weberovském slova smyslu).

cových okruhů z dějin filozofie, které byly dostupné na webových stránkách jednotlivých kateder filozofie v říjnu 2005. Do zkoumání bylo zahrnuto 19 kateder filozofie, společenských věd, občanské nauky, případně s příbuznými názvy při zohlednění toho, zda se na dané katedře vyučuje filozofie.

²² V tomto stadiu analýzy bylo na základě uvedených kritérií zvoleno pět učebnic filozofie, pět příruček dějin filozofie a šest encyklopedií a slovníků filozofie. Encyklopedie jsme nakonec z prezentace výsledků vynechali, jednak vzhledem k množství materiálu, který poskytují, a na druhé straně k jeho mnohem stručnějšímu charakteru, který v zásadě neumožňuje identifikovat vyhraněné „strategie“.

Pět textových „strategií“ marginalizace filozofek

V knize s popularizačním záměrem *Filozofie pro každého* její autoři Richard H. Popkin a Avrum Stroll [Popkin, Stroll 2000] konstatují, že kniha, i když zamýšlena spíše pro nefilozofické publikum, „... posloužila jako učební text na mnoha univerzitách po celém světě“ [Popkin, Stroll 2000: 7]. Cílem autorů podle jejich slov je „... osvětlení fundamentálních filozofických problémů. Ty mohou nabývat nových složitých forem, avšak velcí filozofové minulosti, kteří se těmito otázkám věnovali, nejsou ani zdaleka překonáni...“ [Popkin, Stroll: 7]. V textu se neobjevuje žádná filozofka (pouze jméno Patricie Smith Churchland bez dalšího textu) a autoři, i když tvrdí, že jejich práce „... pojednává o nových formách, které tyto problémy nabývají na konci dvacátého století“ [Popkin, Stroll: 7], neregistrují vznik feministické filozofie. Absenci filozofek vykazuje i další práce, již explicitně určena studentům filozofie na českých vysokých školách, a to *Filozofie (základní problémy)* Ivana Blechy [Blecha 1994]. V učebnici nenajdeme ani jednu zmínku o filozofce, ani jedno heslo spojené s problematikou genderu.²³ Tyto knihy reprezentují první typ „strategie“, pro který volíme pojmenování *exkluze* či *ignorace filozofek*. Nejsou v nich zastoupeny žádné informace o názorech filozofek v dějinách filozofie ani její současnosti a nepracují s kategorií genderu. Tyto práce přispívají k udržování představy, že filozofie je čistě „mužská“ záležitost a že kategorie genderu není kategorií filozofickou.

Další typ reprezentuje Roland Simon-Schaefer a jeho kniha *Trocha filozofie pro Bereniku* [Simon-Schaefer 2000], kde obálku zdobí fotografie mladé hezké nalíčené ženy ve slaměném klobouce s květinou v ruce a mírně koketním výrazem ve tváři (v úvodu se dovídáme, že autor psal knihu pro svou dvanáctiletou dceru). Tento typ vztahu filozofie a ženy pomáhá udržovat představu o ženě jako dítěti, kterou učí filozof-muž, ale pouze „trochu“, neboť žena-dítě není schopna pochopit filozofii „celou“. Autor své „dceři“ neposkytl ani informaci o tom, že i ženy mohou být filozofkami (v knize se nezmiňuje ani o jedné), což významně ovlivňuje sebeuvědomění a možnou sebeidentifikaci ženy jako filozofky. Tento přístup je jasně formulovaný např. u Rousseaua, kde Žofie sama nesmí zkoumat základy filozofie, náboženství a věd, ale musí se nechat „instruovat“ a vést svým manželem, od kterého je musí převzít [Rousseau 1911: 246–247]. Tato druhá „strategie“ pracuje se *ztotožněním filozofky (či pouze adeptky filozofie?) a dítěte* (nebo někoho, kdo musí být vzděláván, ale pouze trochu).

Další analyzovanou „strategií“ dokumentuje jedna z nejpoužívanějších příruček dějin filozofie u nás (pokud ne nejpoužívanější), *Malé dějiny filozofie* Hanse Joachima Störiga (vycházíme ze sedmého, rozšířeného vydání [Störig 2000]).²⁴

²³ Je třeba podotknout, že autor ve čtvrtém, opraveném a rozšířeném vydání této „učební pomůcky pro studenty SŠ a VŠ“ z roku 2004 uvádí mezi „dalšími představiteli filozofické antropologie“ i Hannah Arendt a věnuje jejímu pojetí lidské aktivity z knihy *Vita activa* stránku textu [Blecha 2004: 217–218].

²⁴ V roce 2007 vyšla tato kniha v České republice již poosmé. V Německu se dosud dočkala sedmnácti vydání.

Vzhledem k mnoha vydáním a pevnému místu v sylabech kurzů dějin filozofie na českých vysokých školách se tato kniha ve značné míře podílí na utváření podoby filozofického kánonu v České republice. Mezi hlavními představiteli filozofie, kterým je věnována samostatná kapitola, není ani jedna filozofka. V kontextu pojednání o kanonických filozofech se pak dozvíme, že politoložka Hannah Arendt, „... byla žákyní Heideggera a po celý život na něho vděčně vzpomínala“ [Störig 2000: 454]. To, že Hannah Arendt byla nezávislou myslitelkou, která vytvořila obdivuhodné filozofické – nejen politologické – dílo, reprezentované pracemi jako třídílná *Lidská podmínka* či nedokončený třídílný *Život vědomí*, je zamlčeno. O Alžbětě Falcké se uvádí pouze to, že pro ni „byly napsány“ Descartovy *Dopisy o lidském štěstí* a *Vášeň duše* [Störig 2000: 239], ale je zamlčeno, že i ona byla filozofkou a dokonce kritičkou Descartovy koncepce vztahu těla a duše [Shapiro 1999]. Descartes ji dokonce považoval za jedinou osobu v jeho době, která rozumí jeho filozofii.²⁵ Zamlčení nacházíme také v interpretaci vztahu Abélarda a Heloisy, kdy Störig sice informuje, že Heloisa byla „krásná a chytrá“, že Abélard ji miloval a že se „jako domácí učitel“ [Störig 2000: 184] dostal do domu jejího strýce, ale nedozvíme se, že Heloisa měla vzdělání přesahující standardy běžné v tehdejší době dokonce i pro muže, že chodila na Abélardovy přednášky na univerzitu, kde se seznámili, že milovala Abélarda tak, jak on ji (pokud ne více, neboť odmítla manželství kvůli jeho kariéře a jako první z dvojice vstoupila do kláštera). Nedovíme se ani, že uměla hebrejsky a řecky, což Abélard ne, a že se po jejich odloučení stala abatyší kláštera a myslitelkou, která byla Abélardovi rovnocennou partnerkou v jejich filozofických písemných rozhovorech [The Letters 1974].²⁶ Hans Joachim Störig tak konstruuje kánon, ve kterém se sice filozofky objeví, ale ne jako samostatné myslitelky. Je zajímavé, že čeští editoři vsunuli na konci knihy do seznamu děl v českých překladech práce Hannah Arendt, Simone de Beauvoir, Julie Kristevy, Simone Weil a Mary Wollstonecraft – i když v textu Störiga není o těchto autorkách (kromě Arendt) ani zmínka. „Strategie“, která je charakteristická pro práci Störiga, spočívá v tom, že autor prezentuje filozofku jako milenkou (Heloise), tu, pro kterou filozof píše (Alžběta Falcká), či začku-obdivovatelku (Arendt) filozofa, a zamlčí její vlastní a samostatné intelektuální výkony. Podstatu třetí „strategie“ tak můžeme vidět v tom, že využívá obraz filozofky jako *svými názory i osobním vztahem odvozené a závislé na svém učiteli-filozofu*.

Úvod do filozofie Arna Anzenbachera dokládá další typ přístupu. Také tato učebnice je v České republice populární, o čemž svědčí fakt, že byla u nás vydána dvakrát (Státním pedagogickým nakladatelstvím Praha 1990 a Portálem v roce

²⁵ Ve věnování Alžbětě Falcké, které je uvedeno v jeho práci *Principy filozofie*.

²⁶ Dále jsou v textu zmíněny bez dalších souvislostí pouze tři ženy: Hedwig Conrad-Martius jako ta, která „přijala Husserlovy podněty“, zatímco Sartre a Heidegger měli k němu výhrady [Störig 2000: 444], Ruth Harrison jako první, která pranýřovala masový průmyslový chov zvířat [Störig 2000: 539], a Patricia Churchland jako představitelka neurofilozofie [Störig 2000: 558].

2004). Ve druhém případě jde o doplněné a přepracované vydání. V původním textu se objevila pouze jedna žena, teoložka Stöll [Anzenbacher 1990]. Ve druhém vydání pak došlo ke změnám ve vztahu k feministické problematice. Arno Anzenbacher zde reflektuje vznik feministické filozofie a věnuje jí v novém vydání závěrečnou podkapitulu v rámci kapitoly „Člověk“ nazvanou „Exkurz: Feministická filozofie“ [Anzenbacher 2004]. Tato podkapitola má tři strany a Anzenbacher se v ní opírá o práci *Feministická filozofie* rakouské filozofky Herty Nagl-Docekal [Nagl-Docekal (2000) 2007]. Text je přehledný a adekvátní, bohužel autorky, které v textu uvádí (L. Irigaray, J. Kristeva, H. Cixous, List), nejsou zařazeny do jmenného rejstříku, ve kterém se objevuje pouze Herta Nagl-Docekal a Stöll. Arno Anzenbacher tedy reflektuje důležitost kategorie genderu ve filozofii a informuje o představitelkách současné feministické filozofie. Zároveň však tuto problematiku vyčleňuje do zvláštní podkapitoly na konci knihy, čímž z ní činí appendix, který se nepromítl do pojednání základní filozofické problematiky knihy. Tuto „strategii“ bychom mohli nazvat *dislokací feministické filozofie (a jejích představitelk)* do zvláštního prostoru mimo hlavní filozofickou problematiku, čímž tato iniciativa nabývá charakteru „dodatku“, který nemá vnitřní souvislost a vliv na ostatní filozofické kategorie.

Marie Fürst napsala učebnici *Filozofie* [Fürst 1994], schválenou MŠMT v roce 1994 jako učebnice pro SŠ. Autorka uvedla mezi představitele existencialismu Simonu de Beauvoir. Je to sice jediná filozofka, kterou v práci najdeme, ale autorka ji nepopisuje jako „žačku“ či „družku“ Jeana-Paula Sartra, jak bývá často zvykem, ale jako jeho spolupracovníci, jejíž intelektuální kontakty přesahovaly vazbu na tohoto muže. Přidává i fotografii Simone de Beauvoir spolu se Sartrem, ovšem tato fotografie je opět v zajetí klasických stereotypů: Sartre je zde v popředí, jeho tvář má ostré kontury a je zachycen v okamžiku, kdy hovoří. Naopak Simone de Beauvoir stojí v jeho pozadí, dívá se na mluvícího Sartra, mlčí a drží v ruce květinu. Přístup Marie Fürst je ambivalentní: na jedné straně charakterizuje Simone de Beauvoir jako filozofku a spolupracovníci Sartra, ale zároveň implicitně – použitím neverbálního média fotografie – nechává promlouvat náhled na ženu jako pasivní, v pozadí, citlivou, která obrací svou pozornost na muže v popředí, který naopak svou pozornost směřuje k veřejnosti. Její přístup charakterizuje rozpor mezi explicitní akceptací ženy jako filozofky a implicitním zdůrazněním jejího genderu v podobě klasicky vymezené „ženskosti“. Tato „strategie“ explicitně uvádí do filozofie ženu jako samostatnou myslitelku, ale implicitně zdůrazňuje její rodovou charakteristiku, chápanou v „tradiční“ podobě (v pozadí, pasivní, emocionální).

Uvedené strategie nefungují pouze dnes a v českém prostředí, protože všechny uvedené knihy (kromě jedné) byly přeloženy do češtiny z angličtiny a němčiny, a pocházejí z pera autorů a autorky z USA, Německa a Rakouska.

Z analyzovaného materiálu tedy vyplývá, že je u nás dosud udržována tradice androcentrického filozofického kánonu a problematika genderu není chápána jako legitimní a relevantní filozofický problém. Na druhé straně v rámci výuky

genderových studií existují kurzy, kde je feminizmus, a to i se svou filozofickou výzbrojí, vyučován.²⁷

Stále však přetrvává problém, jak překonat „izolovanost“ obou filozofických linií, která je (možná) nepřímo posilována nejen samostatnou existencí genderových studií, ale také feministickými historičkami filozofie: autoři/autorky se totiž ve svých historických pracích věnují pouze filozofkám. Karen Warren z Macaulau University, která se již dlouhou dobu věnuje tvorbě a výuce kurzů, které by „navrátily“ filozofky do kánonu, připravila k publikování knihu s názvem *Gendering the History of Western Philosophy: Pairs of Men and Women Philosophers from the 4th Century B.C.E. to the Present*, with Lead Essay, (Genderování dějin západní filozofie: dvojice mužů a žen od 4. století př. n. l. do současnosti) [Warren 2008].²⁸ Její koncepce je založena na „konfrontaci“ názorů filozofa a filozofky určitého období (s ukázkou původních textů): Platón a Diotima, Aristoteles a pozdní představitelky pythagoreizmu, Augustine a Hildegarda, Abelard a Heloisa, Descartes a Elisabeth (princezna Alžběta Falcká), Hobbes a Macalay, Locke a Masham, Leibnitz a Conway, Rousseau a Wollstonecraft, Kant a Van Shurman, Mill a Taylor, Dewey a Addams, Wittgenstein a Anscombe, Sartre a Beauvoir (kromě úvodu a appendixu, kde se autorka věnuje dalším filozofkám). Tato kniha může být chápána jako příklad možného postupu při překonávání jednostranné genderovanosti (z obou stran) dějin filozofie.

Závěr

Z našeho zkoumání vyplynulo několik závěrů, které bychom na tomto místě rádi zdůraznili. Prvním z nich je zdůvodnění konstruovanosti filozofického kánonu a legitimnosti snah feministické filozofie o rekonstrukci jeho současné podoby. Ovšem při bližším zkoumání jednotlivých podob feministické reflexe kánonu se ukázalo, že feministické analýzy vycházejí z různého chápání genderu a genderovanosti filozofie, využívají různé přístupy, zaměřují se na odlišnou rovinu problematiky a někdy nabízejí odlišné interpretace kanonických filozofů a jejich možného využití pro feministické cíle. Výsledkem analýzy poměrně spleťtého uzlu vzájemných souvislostí byla identifikace rovin a jejich vzájemných vztahů, na kterých by bylo vhodné využít jednotlivé přístupy, protože se pro ně jeví jako adekvátní. Z toho vyplývá závěr, že není potřebné stavět je proti sobě, neboť kaž-

²⁷ Přehled kurzů s genderovou problematikou, které jsou nabízeny na českých vysokých školách je možné najít v [Knotková-Čapková 2004]. Existuje kvalitní monografie o současné feministické filozofii z pera Pavla Barši [Barša 2003]. Zaznamenali jsme také zárodky zájmu o filozofky z dějin filozofie: vyšla podrobná studie o koncepci Anne Conway [Hemelík 2006] a na katedře filozofie Ostravské univerzity je od letního semestru 2007/2008 nabízen kurz Filozofky v dějinách evropské filozofie, ke kterému bylo vydáno skriptum [Kalnická 2007].

²⁸ Publikace měla vyjít na jaře 2008, ale zatím nevyšla.

dý z nich je schopen odkrýt určitý aspekt této komplexní a složité problematiky (a každý má svá omezení), a přispět tak k celkové práci na rekonstrukci dějin filozofie.

Pro analýzu ve druhé části, založené na zkoumání empirického materiálu, jsme použili metodu komparace informací o filozofkách, které již jsou k dispozici, a informací, nabízených ve zvolených učebnicích a příručkách, a usilovali o identifikaci typů přístupů k jejich prezentaci, které by měly všeobecnější platnost. Analytická část studie tak upozornila na genderovanost pramenů, které jsou u nás používány při výuce dějin filozofie a filozofie, a které napomáhají udržovat existující podobu filozofického kánonu. Při obsahové a textové analýze jednotlivých pramenů jsme identifikovali několik „strategií“ marginalizace filozofek a kategorie genderu ve filozofii: jejich exkluzi či „ignoraci“; ztotožnění adeptky filozofie s dítětem, resp. s tím, komu je určeno „poučení“ o dějinách filozofie a filozofii, ale kdo není jejím subjektem; chápání filozofek pouze jako inspirátorek, milenek a žaček filozofů; chápání genderu jako „dodatkového“ filozofického problému (za všeobecnou problematikou člověka) a nakonec akceptace samostatné filozofické aktivity ženy, ale s (nepřímým) zdůrazněním její charakteristiky v duchu patriarchálního obrazu ženy. V jejím závěru jsme pak nabídli jednu z možností, jak překonávat genderovou jednostrannost filozofického kánonu v podobě projektu Karen Warren.

ZDEŇKA KALNICKÁ studovala filozofii a estetiku na Filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, kde působila jako odborná asistentka a docentka na katedře estetiky do r. 1995. Od r. 1995 je docentkou na katedře filozofie Filozofické fakulty na Ostravské univerzitě v Ostravě. Odborná specializace: feminizmus, současná filozofie (hlavně fenomenologie, hermeneutika a pragmatizmus), estetika (teorie a dějiny) a interpretace umění. Publikuje odborné studie z oblasti filozofie, estetiky a feminizmu převážně v českých, slovenských a polských časopisech, ale její práce vyšly také v USA, Japonsku, Maďarsku, a Německu. Je autorkou části „Water“ v monografii *Aesthetics of the Four Elements: Earth, Water, Fire, Air* (Ostrava: Ostravská Univerzita, 2001), autorkou monografií *Obrazy vody a ženy: filozoficko-estetické úvahy* (Ostrava: Ostravská univerzita, 2002; vyšla ve druhém vydání pod názvem *Archetyp vody a ženy – Brno: Emitos*, 2007) a *Třetí oko. Filozofie, umění, feminizmus* (Olomouc: Votobia, 2005) a editorkou knihy *Water and Women in Past, Present and Future* (Philadelphia: Xlibris, 2007). Překládá odbornou literaturu z angličtiny.

Literatura

- Agonito, Rosemary (ed.). 1977. *History of Ideas on Woman: A Source Book*. New York: G. P. Putnam's Sons.
- Alanen, Lilli, Charlotte Witt (eds.). 2004. *Feminist Reflections on the History of Philosophy*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.

- Antony, Louise M., Charlotte Witt (eds.). 1993. *A Mind of One's Own: Feminist Essays on Reason and Objectivity*. Boulder, CO: Westview Press.
- Anzenbacher, Arnold. 1990. *Úvod do filozofie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Anzenbacher, Arnold. 2004. *Úvod do filozofie*. Praha: Portál.
- Atherton, Margaret (ed.). 1994. *Women Philosophers of the Early Modern Period*. Indianapolis: Hackett Publishing.
- Barša, Pavel. 2003. *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Baudrillard, Jean. 1996. *O svádění*. Olomouc: Votobia.
- Berger, Peter L., Thomas Luckmann. 1999. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Blecha, Ivan. 1994. *Filozofie: základní problémy*. Olomouc: Fin.
- Blecha, Ivan. 2004. *Filozofie*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- Bocková, Gisela. 2007. *Ženy v evropských dějinách: od středověku do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Bordo, Susan. R. 1987. *The Flight to Objectivity: Essays on Cartesianism and Culture*. New York: State University of New York Press.
- Broad, Jacqueline. 2002. *Women Philosophers of the Seventeenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Butler, Judith. 1990. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York, London: Routledge.
- Butler, Judith. 2004. *Undoing Gender*. New York, London: Routledge.
- Conley, John J. 2003. *The Suspicion of Virtue. Women Philosophers in Neoclassical France*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Diogenés Laertios. 1964. *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*. Praha: ČSAV.
- Dykeman, Therese Boos (ed.). 1999. *The Neglected Canon: Nine Women Philosophers. First to the Twentieth Century*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Dzielska, Maria. 1995. *Hypatia of Alexandria*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Eco, Umberto. 2004. „Aké sú špecifické talenty žien.“ *SME* 12 (42), príloha Fórum 3 (8): 14.
- Fullbrook, Edward, Kate Fullbrook. 1994. *Simone de Beauvoir and Jean-Paul Sartre: The Remaking of a Twentieth-Century Legend*. New York: Basic Books.
- Freeland, Cynthia. 1999. „Feminism and Canons or, How Feminism Rewrites the History of 'Great Men'.“ [online]. Originally a Lecture at San Jacinto Community College, South Campus, April 11, 1996 [cit. 12. 2. 2008]. Dostupné z: <http://www.uh.edu/%7Ecfreelan/courses/femcan.html>.
- Fürst, Maria. 1994. *Filozofie*. Praha: Fortuna.
- Gardner, Catherine Villanueva. 2004. *Women Philosophers. Genre and the Boundaries of Philosophy*. Boulder, CO: Westview Press.
- Havelková, Hana. 1995. „Dimenze 'gender' ve vztahu soukromé a veřejné sféry.“ *Sociologický časopis* 31 (1): 25–38.
- Havelková, Hana. 1999. „Feminismus a moderní společnost.“ *Aspekt* 7 (1): 166–171.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1960. *Fenomenologie ducha*. Praha: Československá akademie věd.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1965. *Dějiny filosofie II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. 1992. *Základy filosofie práva*. Praha: Academia.
- Hemelík, Martin. 2006. „A Threefold Classis or Rank of Beings' aneb několik poznámek k jednomu z raně novověkých pokusů o vypracování monistického filosofického postoje. (Lady Anne Conwayová (1631–1679) a její spirituálně monistická filosofie).“ *E-Logos – Electronic Journal for Philosophy* [online] [cit. 12. 2. 2008]. Dostupné z: <http://nb.vse.cz/kfil/elogos/history/hemel206.pdf>.

- Hubík, Stanislav. 1994. *K postmodernismu obratem k jazyku*. Boskovice: Albert.
- Hutton, Sarah. 2004. *Anne Conway: A Woman Philosopher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ilsey, Marjorie Henry. 1963. *A Daughter of the Renaissance: Marie le Jars de Gournay, Her Life and Works*. The Hague: Mouton.
- Kalnická, Zdeňka. 2007. *Filozofky v dějinách evropské filozofie*. Ostrava: Filozofická fakulta.
- Kittay, Eva Feder. 1997. „Woman as Metaphor.“ Pp. 265–285 in Diana Tietjens Meyers (ed.). *Feminist Social Thought: A Reader*. New York, London: Routledge.
- Kiczková, Zuzana. 1997. „Vzájemný vztah mezi veřejnou a soukromnou sférou z pohledu žen.“ *Aspekt* 5 (1): 189–196.
- Klinger, Cornelia. 1998. „Dva kroky vpřed, jeden vzad – a štvrtý ponad ne.“ *Aspekt* 6 (1): 4–9.
- Knotková-Čapková, Blanka. 2004. „O lidech a institucích: výuka oboru gender.“ Pp. 53–72 in *Ročenka Katedry/Centra genderových studií 03/04*. Univerzita Karlova v Praze: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Komárek, Stanislav. 2007. „Konec panství bílého muže aneb O přepisování dějin Západu.“ *Revue Prostor* (76): 197–113.
- Kourany, Janet (ed.). 1978. *Philosophy in a Feminist Voice: Critiques and Reconstructions*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Kuklick, Bruce. 1984. „Seven thinkers and how they grew: Descartes, Spinoza, Leibniz; Locke, Berkeley, Hume; Kant.“ Pp. 125–139 in Richard Rorty, Jerome B. Schneewind, Quentin Skinner (eds.). *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George, Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Le Doeuff, Michèle. 1977. „Women and Philosophy.“ *Radical Philosophy* (17): 2–11.
- Le Doeuff, Michèle. 1989. *The Philosophical Imaginary*. London: The Athlone Press.
- Le Doeuff, Michèle. 1991. *Hipparchia's Choice. An Essay Concerning Women, Philosophy, Etc.* Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Le Doeuff, Michèle. 2003. *The Sex of Knowing*. New York, London: Routledge.
- Le Feuvre, Nicky. 2002. „Defining a gender and science research agenda.“ Pp. 290–299 in Linda Maxwell, Karen Slavin, Kerry Young (eds.). *Gender and Research*. Brussels: Directorate-General for Research, European Commission.
- Lerner, Gerda. 2000. „Why Have There Been So Few Women Philosophers?“ Pp. 5–14 in Cecile T. Tougas, Sara Ebenreck (eds.). *Presenting Women Philosophers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Lloyd, Geneviève. 1984. *The Man of Reason. „Male“ and „Female“ in Western Philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lloyd, Geneviève. 1997. „Maleness, Metaphor, and the ‚Crisis‘ of Reason.“ Pp. 287–301 in Diana Tietjens Meyers (ed.). *Feminist Social Thought: A Reader*. New York, London: Routledge.
- Lloyd, Geneviève (ed.). 2002. *Feminism and History of Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Matonoha, Jan. 2007. „Žena, která ‚není‘. Ženské psaní a destabilizace logocentrického diskurzu.“ Pp. 359–378 in Libuše Heczková et al. (ed.). *Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- McAlister, Linda Lopez. 1989. „Some Remarks on exploring the History of Women in Philosophy.“ *Hypatia. A Journal of Feminist Philosophy* (Special Issue on the History of Women in Philosophy) 4 (1): 1–5.

- McAlister, Linda Lopez (ed.). 1996. *Hypatia's Daughters: Fifteen Hundred Years of Women Philosophers*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Menage, Gilles. (1690) 1984. *The History of Women Philosophers*. New York: University Press of America.
- Merchant, Carolyn. 1979. „The vitalism of Anne Conway: Its impact on Leibniz's concept of the monad.“ *Journal of the history of philosophy* 27 (3): 255–270.
- Mill, John Stuart. (1869) 2003. *Poddanstvo žien*. Bratislava: Kalligram.
- Nagl-Docekal, Herta. 1995. „Filozofie rodiny u Rousseaua, Kanta a Hegela – klíč k pochopení dnešních životních forem.“ Pp. 9–17 in Hana Havelková (ed.). *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?* Praha: Divadelní ústav.
- Nagl-Docekal, Herta. (2000) 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nochlin, Linda. 1973. „Why Have There Been No Great Women Artists?“ Pp. 1–39 in Thomas B. Hess, Elizabeth C. Baker (eds.). *Art and Sexual Politics; Women's Liberation, Women Artists, and Art History*. New York: Macmillan.
- Nye, Andrea. 1988. *Feminist Theory and the Philosophies of Man*. New York, London: Routledge.
- Nye, Andrea. 1994. *Philosophia: The Thought of Rosa Luxemburg, Simone Weil and Hannah Arendt*. New York, London: Routledge.
- Nye, Andrea. 1999. *The Princess and the Philosopher: Letters of Elizabeth of the Palatine to Rene Descartes*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers.
- O'Neill, Eileen. 1998. „Disappearing Ink: Early Modern Women Philosophers and Their Fate in History.“ Pp. 17–62 in Janet A. Kourany. *Philosophy in a Feminist Voice: Critiques and Reconstructions*. Princeton: Princeton University Press.
- Pateman, Carole. 1996. „Hegel, Marriage, and the Standpoint of Contract.“ Pp. 209–223 in Patricia Jagentowicz Mills (ed.). *Feminist Interpretations of G. W. F. Hegel*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press.
- Popkin, Richard H., Avrum Stroll. 2000. *Filozofie pro každého*. Praha: Ivo Železný.
- Platón. 1996. *Timaíos, Kritias*. Praha: Oikymen.
- Poullain de la Barre, François. (1673) 1989. *The Equality of the Two Sexes*. Lewison, Lampeter, Queenston: Edwin Mellen Press.
- Rádl, Emanuel. (1932) 1998. *Dějiny filozofie I. Starověk a středověk*. Praha: Votobia.
- Rádl, Emanuel. (1933) 1999. *Dějiny filozofie II. Novověk*. Praha: Votobia.
- Robson, Ann P., John M. Robson (eds.). 1994. *Sexual equality: Writings by John Stuart Mill, Harriet Taylor Mill and Helen Taylor*. Toronto: University of Toronto Press.
- Rorty, Richard. 1984. „The historiography of philosophy: four genres.“ Pp. 49–76 in Richard Rorty, Jerome B. Schneewind, Quentin Skinner (eds.). *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rorty, Richard, Jerome B. Schneewind, Quentin Skinner (eds.). 1984. *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rousseau, Jean Jacques. (1762) 1911. *Emil čili o výchování*. II. díl (4. a 5. kniha). Praha: Dědictví Komenského.
- Shapiro, Lisa. 1999. „Princess Elisabeth and Descartes: The Union of Soul and Body and the Practice of Philosophy.“ *British Journal for the History of Philosophy* 7 (3): 503–520.
- Simons, Margaret A. 1999. *Beauvoir and the Second Sex: Feminism, Race, and the Origins of Existentialism*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Simon-Schaefer, Roland. 2000. *Trocha filozofie pro Bereniku*. Praha: Ivo Železný.
- Stanley, Thomas. (1687) 1701. *A History of Philosophy*. 3 vols. London: Printed for Thomas Bassett, Dorman Newman and Thomas Cockerill.
- Störrig, Hans Joachim. 2000. *Malé dějiny filozofie*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství.

- Šmausová, Gerlinda. 1999. „Rasa' jako rasistická konstrukce.“ *Sociologický časopis* 35 (4): 433–446.
- Šmausová, Gerlinda. 2002. „Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ *Sociální studia* (7): 15–27.
- Šmausová, Gerlinda. 2007. „Současnost nesoučasností: nepřehledné vlnění feminismů.“ Pp. 16–36 in Libuše Heczková (ed.). *Vztahy, jazyky, těla. Texty z 1. konference českých a slovenských feministických studií*. Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy.
- Tinková, Daniela. 2003. „Přirozený řád' a ideologie oddělených sfér. Příspěvek k otázce konstruování ‚přirozené role ženy' v pozdně osvícenské vědě.“ *Kontext* [online] (3–4): 1–17 [cit. 12. 2. 2008]. Dostupné z: <http://www.cec-wys.org/kontext/fedc59ef/1_Tinkova.pdf>.
- Tougas, Cecile T., Sara Ebenreck (eds.). 2000. *Presenting Women Philosophers*. Philadelphia: Temple University Press.
- The Letters of Abelard and Heloise*. 1974. New York: Penguin.
- Tuana, Nancy. 1992. *Woman and the History of Philosophy*. New York: Paragon Press.
- Tuana, Nancy. 1993. *The Less Noble Sex. Scientific, Religious, and Philosophical Conceptions of Woman's Nature*. Bloomington, Indianapolis: Indiana University Press.
- Tuana, Nancy. 2004. „The Forgetting of Gender.“ Pp. 61–85 J. B. Schneewind (ed.). *Teaching New Histories of Philosophy – Proceedings of a Conference* [online]. University Center for Human Values, Princeton University [cit. 12. 2. 2008]. Dostupné z: <http://www.pdcnet.org/pdf/tnhp_Nancy%20Tuana.pdf>.
- Waithe, Mary Ellen. 1987, 1989, 1991, 1995. *A History of Women Philosophers*. Volume I–IV. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Warren, Karen J. (ed.). 2008. *Gendering the History of Western Philosophy: Pairs of Men and Women Philosophers from the 4th Century B.C.E. to the Present*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Warnock, Mary (ed.). 1996. *Women Philosophers*. London: J. M. Dent.
- Weston, Roberta. 1999. „Free Gift or Forced Figure? Derrida's Usage of Hymen in ‚The Double Session.“ Pp. 299–322 in Christina Hendricks, Kelly Oliver (eds.). *Language and Liberation. Feminism, Philosophy, and Language*. Albany: State University of New York Press.
- Witt, Charlotte. 2000. „Feminist History of Philosophy.“ In Edward N. Zalta (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2000 Edition)* [online]. Stanford, CA: Stanford University [cit. 12. 2. 2008]. Dostupné z: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2000/entries/feminism-femhist>>.
- Zwarg, Christina. 1995. *Feminist Conversations: Fuller, Emerson, and the Play of Reading*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.